
Het behoud van orchideeën door overplanten

door Hans Dekker

Zusammenfassung

An Hand von drei Beispielen wird dargestellt, wie man vorgehen soll, wenn man Orchideen durch Umpflanzen retten will. Wenn eine Umpflanzung schlecht vorbereitet wird, bleibt Erfolg aus. Dies zeigt das Beispiel von *Platanthera bifolia*. Die nach den Regeln durchgeführte Umpflanzung von Orchideen aus dem Lauwersmeer-Gebiet scheint nach drei Jahren erfolgreich zu sein. Sowohl die ökologischen als auch die juridischen und geobotanischen Aspekte wurden berücksichtigt.

Summary

With three examples it is explained, what has to be done, if one wants to save orchids by transplantation. If a transplantation is not prepared sufficiently, success can not be expected. The example of *Platanthera bifolia* demonstrates this. The transplantation of orchids from the Lauwersmeer area, carried out in accordance with all rules, seems to be successful after three years. The ecological as well as the juridical and the geobotanical aspects were observed.

Inleiding

De laatste decennia zijn op veel plaatsen in ons land fraaie natuurterreinen verloren gegaan door het uitvoeren van allerlei werken. Wegenaanleg, stadsuitbreiding, ruilverkaveling en de aanleg van militaire oefenterreinen zijn enkele oorzaken voor het verdwijnen van natuurgebieden. Met deze natuurterreinen verdwenen

ook de kwetsbare vegetaties. In veel gevallen betrof het orchideeënrijke vegetaties, die het loodje legden. Nu werd soortenbescherming in Nederland veelal als eng hobbyisme beschouwd. Het oog moest in alle gevallen gericht zijn op het ontwikkelen van half-natuurlijke levensgemeenschappen. Hierin zou voldoende plaats zijn voor zeldzame planten. Komen ze niet vanzelf, dan komen ze maar niet. Uiteraard is het bovenstaande een zeer zwart-witte weergave van de tendens van de laatste 10 jaren. Het is echter een feit, dat kwetsbare vegetaties meer gewaardeerd worden dan zeldzame planten sec. Het spreekt voor zich, dat bij goed beheer van vegetaties de orchideeën daar mede de vruchten van plukken. Expliciete soortenbescherming begint de laatste jaren echter enigszins uit het verachhoekje te komen. In veel gevallen is er namelijk nauwelijks sprake van bijzondere vegetaties. De zeldzame soort is vaak een relict of een spontane vestiging. Zo vinden we de laatste jaren in sommige grazige bermen *Dactylorhiza maculata* en *Dactylorhiza majalis*. Er dient mijns inziens dan alles in het werk gesteld te worden deze soorten ter plaatse te behouden. Er zijn reeds zoveel orchideeënvindplaatsen verloren gegaan, dat alle nieuwe locaties behouden moeten blijven. Er gaan echter nog steeds orchideeënrijke natuurterreinen verloren. Milieubewegingen en de ambtelijke natuurbeschermingsorganisaties proberen in veel gevallen het tij te keren, maar deze activiteiten leiden niet altijd tot het behoud van het natuurterrein. Heeft het dan zin deze planten over te planten? Zo ja, waaraan moet men dan denken? Eén en ander zullen we trachten te illustreren aan de hand van een drietal voorbeelden.

Het *Platanthera bifolia*-debacle

In het begin van de jaren zeventig werd er in Zuidoost-Drenthe nog volop verveend. De hoogveengebieden boden toen nog vaak een fraai beeld met vochtige heidevegetaties en grazige bovenveen-graslanden. Vooral op de bovenveengraslanden groeiden honderden exemplaren van *Platanthera bifolia*. Stukje voor stukje werden deze terreinen echter afgeveend en geschikt gemaakt voor intensieve landbouw. Daarnaast werden gedeelten bebost, soms zonder dat er eerst was verveend. Dit betekende de doodklap voor de

orchideeënrijke vegetaties. Een natuurliefhebber uit de regio kon het niet langer aanzien en besloot in te grijpen. Hij spitte vele orchideeëknollen uit en plantte deze in de omgeving weer uit. Het ging voornamelijk om *Platanthera bifolia* en om enkele exemplaren van *Dactylorhiza maculata*. Nu kwamen deze planten uit een vochtig, voedselarm milieu. Overplanten zou dus ook mogelijk succes gehad hebben als de planten naar een vergelijkbaar terrein overgeplant waren. De natuurliefhebber plantte het grootste deel echter in een loofbos op een lemige bodem, een totaal andere biotoop. Van nature kwamen in dit bos *Listera ovata* en *Epipactis helleborine* voor. *Platanthera bifolia* komt elders in Nederland ook in rijke loofbossen voor, dus zou hij in het desbetreffende bos ook wel aarden. Niets was minder waar. Tegenwoordig is er geen plant meer te vinden. De overplanting heeft dus geen enkele zin gehad. De biotoop was totaal ongeschikt. Met de exemplaren van *Dactylorhiza maculata* ging het niets beter. De planten werden op diverse plaatsen geplant, zoals op het talud van een moderne watergang. Naast het feit dat het ook hier een andere biotoop betrof, werd de watergang ook niet op een voor orchideeën gunstige manier beheerd. Frequent maaien is op den duur funest. Ook hier zijn de planten snel verdwenen. Belangrijke punten uit dit voorbeeld zijn;

- ga nooit stiekum je eigen gang maar overleg met de hiervoor in aanmerking komende instanties (Natuur, Milieu en Fauna-beheer, Staatsbosbeheer, Algemene Inspectie Dienst); bij uitplanten in andermans terrein is overleg eveneens noodzakelijk.
- een overplanting kan alleen slagen bij een sterke overeenkomst tussen de biotoop, waaruit de planten worden genomen en de biotoop waarin de planten worden uitgeplant;
- het beheer van het terrein waarin de planten worden uitgeplant, dient op de ontwikkeling van zeldzame vegetaties te zijn afgestemd, bijvoorbeeld een maaien- en afvoeren-beheer in grasland-vegetaties.

Het Gasselte-model

Een inwoner van Gasselte kwam in de zeventiger jaren in het bezit van ca. 5 ha landbouwgrond, opgedeeld in twee delen, beide dicht-

bij en ten dele aansluitend aan zijn huis. Aangezien de keileem ter plaatse dagzoomt, vond hij het de moeite waard er aan natuur- bouw te gaan doen. Hiervoor legde hij een grote en een kleine waterplas aan, waarbij vooral de kleine plas voorzien werd van een fraaie gradiënt tussen matig droog en nat. Daarnaast had hij een ingenieus begreppelingsstelsel aangelegd om over een geheel van de verdere omgeving onafhankelijke waterhuishouding te kunnen beschikken. In het iets verder van zijn woning afgelegen deel groef hij enkele langwerpige laagtes, waarbij eveneens mooie gradiënten ontstonden.

Te zelfder tijd werden in de omgeving drie ruilverkavelingen uitgevoerd, te weten Gieten-Gasselte, Anloo en Rolde. In deze verkavelingen kwamen nog enige orchideerijke graslanden en heiden voor, die binnen afzienbare tijd omgetoverd zouden worden tot Engels-raaigrasland. De Gasselter haalde enkele orchideeën letterlijk voor de bulldozer weg en plantte deze weer op zijn terrein. Het betrof in eerste instantie enige exemplaren van *Dactylorhiza maculata* en *Dactylorhiza majalis*. Aangezien de oorspronkelijke en de nieuwe biotoop sterk op elkaar geleken, namelijk grazige vegetaties op keileem, werd het experiment een grandioos succes. Binnen zeven jaar had *Dactylorhiza maculata* zich over het hele vijverterrein uitgebreid; tegenwoordig bloeien er jaarlijks tussen de 1000 en 2000 exemplaren. Zelfs in de wijde omgeving werden zaailingen gevonden. Met *Dactylorhiza majalis* ging het aanvankelijk iets minder snel. Na 7 jaar bloeiden er ca. 100 exemplaren. Daarna ging het iets sneller en deze soort begint tegenwoordig *Dactylorhiza maculata* naar de kroon te steken. De eigenaar was inmiddels ook in het bezit gekomen van zaad van *Platanthera bifolia*. Momenteel bloeien er jaarlijks zo'n 25 planten. Niet alleen orchideeën doen het er goed. *Parnassia palustris* en *Gentiana pneumonanthe* staan er eveneens bij duizenden. Uit dit voorbeeld valt het volgende op te maken:

- de biotoopkeuze was goed, het terrein was geschikt gemaakt voor het overplanten;
- kansrijke terreinen met gradiënten verdienen duidelijk de voorkeur;
- er werd niet op andermans terrein geplant;
- er is geen overleg gepleegd. Gezien de tijdsdruk en de traditie

bij ruilverkavelingen was het anders waarschijnlijk niet gelukt;
- er was dus geen vergunning.

Natuurontwikkeling tussen de Cotoneasters

Rond Assen zijn enkele verpleegtehuizen t. b. v. geestelijk minder validen gelegen. De meeste van deze terreinen zijn voorzien van veel onderhoudsbehoefte beplantingen en gazons. Eén van deze instellingen kreeg de kans het terrein met enkele hectares groen uit te breiden. Hiervoor werden enkele akkers ter grootte van ongeveer 9 ha aangekocht. Het Ministerie van Defensie bood aan de parkaanleg gratis uit te voeren, als technische oefening voor dienstplichtige militairen. De instelling wilde echter een ander park dan de al bestaande. De patiënten moeten van de natuur kunnen genieten. Daarom klopte men voor advies aan bij Natuur, Milieu en Faunabeheer. In overleg is in 1985-1986 een plan opgesteld en uitgevoerd, dat onder meer voorzag in de aanleg van vijvers met wisselende gradiënten. De waterstand zou blijvend hoog zijn. Er werd veel ruimte gelaten voor spontane bosontwikkeling. Waar wel bos werd geplant, zijn ter plaatse thuishorende bomen en struiken gebruikt. Er kwamen grazige vlaktes tot stand, die beheerd worden door het één keer per jaar maaien en afvoeren van het gewas. Grote delen van de oevervegetatie zijn ook in dit maairegime opgenomen. Aangezien het terrein op keileem lag, was er een grote kans, dat het terrein zich leuk zou gaan ontwikkelen.

Tijdens de aanleg werd bekend, dat er in het Lauwersmeergebied begonnen werd met het aanleggen van een grote schietbaan. Deze schietbaan was gepland in een fraai natuurterrein met duizenden orchideeën. Acties baatten niet en er werd gewoon met de aanleg begonnen. De Rijkdienst IJsselmeerpolders vond echter, dat het doodzonde zou zijn de bijzondere plantengroei zomaar te laten vernietigen. Er werd vergunning aangevraagd bij Natuur, Milieu en Faunabeheer de beschermde planten te mogen uitgraven en overplanten. De vergunning werd verleend en het project kon starten. Enkele geïnteresseerde instanties, waaronder Natuur, Milieu en Faunabeheer Drenthe, hadden lucht gekregen van het project en vroegen om plantmateriaal, als er over zou zijn. Zo kon het

gebeuren, dat het grootste deel van de planten elders in het Lauwersmeergebied werd geplant, en dat een deel van de planten op het terrein van de inrichting te Assen terechtkwam. Defensie zorgde voor het transport van de planten en transporteerde tevens enige vrachtwagens vol Lauwersmeerzand. Op een plaats langs de oever van de grote vijver werd dit zand verspreid. Daarna werden enige honderden zoden uit het Lauwersmeergebied door de Stichting Landschapsbeheer Drenthe in de bezande oeverzone aangebracht. In deze zoden waren ongeveer 20 exemplaren van *Dactylorhiza incarnata* ssp. *dunensis*, 6 exemplaren van *Dactylorhiza praetermissa* var. *junialis* en enige tientallen exemplaren van *Epipactis palustris* aanwezig. Daarnaast waren ook *Parnassia palustris*, *Sagina nodosa* en *Rhinanthus angustifolius* in de zoden aanwezig.

Er werd niet zwaar aan getild, dat bijvoorbeeld *Dactylorhiza incarnata* ssp. *dunensis* niet in het Drents district thuishoort, aangezien het een park betrof en geen natuurreservaat. Door de heemtuinachtige situatie speelt floravervalsing hier in feite geen rol. De aanplant van Cotoneasters rond de gebouwen van de inrichting zou dan eveneens floravervalsing zijn. Het doel van het geheel was een park te laten ontstaan met een grote mate van natuurlijkheid. Hiervoor werd onder meer enige bedreigde planten een nieuwe plaats gegeven op een plek waar mensen er van kunnen genieten. Het park is namelijk niet alleen bedoeld voor patiënten, maar ook voor hun familie, vrienden en voor omwonenden. Hoe pakte één en ander uit? De voorzomer van 1986 was droog en warm. De planten hadden het er zichtbaar moeilijk mee. De waterstand zakte bedenkkelijk. Men hield het hart vast. In 1987 werden toch nog 15 bloeiende exemplaren van *Dactylorhiza incarnata*, 2 exemplaren van *Dactylorhiza praetermissa* var. *junialis* en ca. 35 exemplaren van *Epipactis palustris* geteld. Niet alle planten hadden het overplanten dus overleefd. Toch zag de vegetatie er redelijk uit. In de nazomer bloeide *Parnassia palustris* fraai. De zoden waren uitgeplant op een zeer flauw talud. Duidelijk was dat bovenaan de helling vrijwel niets over was; in het middengedeelte had vooral *Epipactis palustris* het overleefd en de overige orchideeën toonden voorkeur voor een ca. 3 m brede zone langs de oever. In 1988 werden de planten weer geteld. Nu bloeiden er op 9 juni 34 exemplaren van *Dactylorhiza incarnata*, 12 exemplaren van

Dactylorhiza praetermissa var. *junialis* en hadden ca. 100 exemplaren van *Epipactis palustris* knoppen. Er waren nu dus meer orchideeën aanwezig dan er geplant waren! De planten zagen er stuk voor stuk vitaal uit. *Epipactis palustris* had zich door middel van zijn uitlopers reeds ver buiten de oorspronkelijke zoden verspreid. In de nazomer van 1988 werden voor het eerst ook bloeiende jonge planten van *Parnassia palustris* gevonden buiten de geplante zoden. Eén plant werd op ca. 50 m van de plantstrook aangetroffen. Belangrijke punten in dit voorbeeld zijn:

- door de functie van openbaar park is er geen sprake van floravervalsing. Dit zou wel het geval zijn geweest, indien een oorspronkelijk natuurgebied als "opvangterrein" gediend had. Aangezien de verdere omgeving weinig geschikt is voor de vestiging van orchideeën, is floravervalsing niet aan de orde;
- alles is in overleg en weloverwogen uitgevoerd;
- er is een vergunning aangevraagd en gekregen;
- het beheer is afgestemd op de vegetatie (maaien en afvoeren).

Conclusie

Overplanten van orchideeën kan dus succesvol en nuttig zijn. Veelal zullen echter geen reeds jaren door natuurbeschermingsorganisaties beheerde terreinen als opvangterrein in aanmerking komen, uitzonderingen daargelaten. In dit soort terreinen verdient een begeleide natuurlijke ontwikkeling nog steeds de voorkeur. Heemparken en -tuinen, parken en andere door de mensen aangelegde terreinen zijn wel geschikt te maken als opvangterrein. Men dient alle spelregels, zoals aangegeven in de Natuurbeschermingswet (en in de toekomst in de Flora- en Faunawet) in acht te nemen en op tijd overleg te voeren. Dan kunnen sommige populaties mogelijk "gered" worden. Van echt redden kan natuurlijk alleen sprake zijn, als de oorspronkelijke biotoop gespaard en goed beheerd wordt. Hopelijk komt de tijd spoedig, dat dergelijke kunstgrepen niet meer nodig zijn.

Hans Dekker
Mortonhof 42
7908 AP Hoogeveen